

Martin Heidegger: Építés, lak(oz)ás, gondolkodás

KÍSÉRELJÜK MOST MEG, hogy a lakozásról és az építésről gondolkodjunk! Ez a gondolkodás az építésről, nem merészkedik arra, hogy építészeti gondolatokat fedezzen fel, vagy éppenséggel építési szabályokat adjon. Ez a gondolat kísérlet persze az építést egyáltalán nem az építőművészet vagy akár a technika szempontjából mutatja be, hanem abba a tartományba vezeti vissza az építést, ahová minden tartozik, ami VAN.

Azt kérdezzük:

1. Mi a lakozás?
2. Mennyiben tartozik az építés a lak(oz)áshoz ?

A lakozáshoz, úgy tűnik, az azt megelőző építés következtében jutunk. Ennek, mármint az építésnek, amaz, vagyis a lakozás a célja. Mindazonáltal nem minden építmény lakás. Híd és repülőgép-hangár, stadion és erőmű építmények ugyan, de nem lakások; pályaudvar és autópálya, duzzasztógát és vásárcsarnok építmények ugyan, de nem lakások. Mégis a megnevezett építmények lakozásunk tartományába tartoznak. Lakozásunk e tartománya kiterjed a fent nevezett építményekre és megint csak nem szorítkozik pusztán a lakásra. A teherautósofőr az autópályán otthon van, de nem ott van szállása; a munkásnő a fonodában otthon van, de még sincs ott a lakása; a főmérnök az erőműben otthon van, de nem ott lakik. A megnevezett épületek fedeleket adnak az embernek. Belakja őket és mégsem lakik bennük, ha a lakozásnak csak azt hívjuk, ahol hajlékunk van. A mai lakásínségben mindez már megnyugtató és örömdetes alakul; a lakásépítés biztosítja a szállást, a lakások ma jól beoszthatók, könnyen fenntarthatók, a kívánatos mértékig olcsók, beengedik a levegőt, a fényt és a napot, de vajon megadják - e a lakások annak biztosítékát, hogy a lakozás történik meg bennük? Azonban még azokat az építményeket is, amelyek nem lakások, a lakozás határozza meg, amennyiben az ember lakozását szolgálják. Így tehát minden esetben a lakozás lenne a cél, ami minden építményre érvényes. Lakozás és építés egymással a cél és az eszköz kapcsolatában állnak. Csak akkor, ha ezt a viszonyt tudomásul vesszük, csak akkor tekinthetjük az építést és a lakozást két szétválasztható tevékenységnek, és csak akkor van helyes elképzelésünk róluk. De a lényeges összefüggéseket ezzel a cél eszköz sémával mégis félreismerjük. Az építés ugyanis nemcsak eszköz és út a lakozás hoz, az építés már magában véve is lakozás. Ki állítja ezt? Ki ad egyáltalán mércét ahhoz, hogy a lakozás és az építés lényegét összemérhessük? Egy dolog lényegére utaló útmutatás a nyelv felől érkezik hozzánk, ha a nyelv lényegi mivoltára figyelünk. Mindeközben persze a földgolyón körbe-körbe zajlik a féktelen és egyben ügyeskedő szó-, beszéd- és írásbeli kommunikáció. Az ember úgy viselkedik, mintha alakítója és mestere lenne a nyelvnek, holott mégiscsak a nyelv uralja az embert. Talán minden másnál inkább ennek az uralmi viszonynak az ember által történő visszajára fordítása az, amely az ember lényét az otthontalanba űzi. Hogy a helyes beszédre ügyelünk az jó, de mindaddig nem segít, amíg a nyelv csak a kifejezés eszközéül szolgál.

Minden megszólítás közül, amelyet mi emberek a magunk részéről megjeleníthetünk, a nyelv a legmagasabb rendű és mindenekfölött az első.

Mit jelent hát az építés? Az ófelnémet szó az építésre, a „buan”¹, annyit tesz mint lakni. Ez pedig azt jelenti: maradni tartózkodni. Az építeni ige tulajdonképpeni jelentése azaz a lakni, számunkra elveszett. Rejtett nyomai még fellelhetők a „Nachbar”² szóban. A Nachbar a „Nachgebur”, a „Ngebauer”³ az aki a közelben lakik. A „buri, büren, beuren, beuron”⁴ mind a lakozást, a lakóhelyet jelentik. Így hát a régi „buan” szó nemcsak azt mondja, hogy építeni annyi, mint lakni, hanem egyúttal célzás arra nézve, hogy az általa megnevezett lakozásról hogyan gondolkodjunk. Ha a lakozásról a szokásos módon esik szó, olyan viselkedést képzelünk el, amelyet az ember sok más viselkedésmód mellett még gyakorol. Itt dolgozunk, ott pedig lakunk. Nem egyszerűen lakunk, hiszen ez majdnem semmittevés volna, foglalkozásunk van, üzleteket kötünk, utazunk és útközben is lakunk, egyszer itt másszor ott. Az építeni eredetileg azt jelenti: lakni. Ahol az építeni szó még eredetéből beszél, azt is mondja, hogy milyen messze kiterjed a lakozás lényege szerint. A bauen, buan, bhu, beo szavak ugyanis a „bin”⁵ szavunk következő szófordulatai: ich bin (vagyok), du bist (te vagy), a felszólító módú bis, legyél. Mit jelent tehát az, hogy én vagyok? A régi építeni (bauen) szavunk, amelyhez a vagyok (bin) szó tartozik, azt válaszolja: az "ich bin"(én vagyok), "du bist"(te vagy) azt közli: én lakom, te laksz. Annak rendje, ahogy te vagy és én vagyok, annak módja, ahogy mi emberek a földön vagyunk, az a „Buan”⁶, a lakozás. Embernek lenni azt jelenti: halandóként a földön lenni, ami azt jelenti: lakni. A régi építeni szó azt mondja, hogy az ember annyiban van amennyiben lakik, ez az építeni(bauen) szó azonban egyúttal még azt is jelenti⁷, hogy gondozni, ápolni tudni illik földet művelni⁸, szőlőt művelni. Ez a fajta építés - művelés csak óvja azt a növekedést, amely önmagából saját gyümölcseit kiérleli. A gondozás és ápolás értelmű építés-művelés nem előállítás. A hajóépítés és a templomépítés azonban bizonyos értelemben maga állítja elő a művet. Az építés itt a gondozással szemben létesítést jelent. Az építés-művelés mindkét módja, az építés mint gondozás latinul colere, cultura, és az építés, mint építmények létesítése, aedificare - benne foglaltatik a tulajdonképpeni építésben a lakozásban. Az építés mint lakozás, ami annyit tesz mint a földön lakni, az ember mindennapi tapasztalata számára az marad, ami eleve volt, ahogy a nyelv oly szépen mondja, a „Gewohnte”⁹, a megszokott. Ezért húzódik az építés vissza a sokféle mód mögé, amelyekben a lakozás maga megtörténik, azaz a gondozás és a létesítés tevékenysége mögé. Ennek következtében az építeni szót és egyben az építés-művelés dolgait csak maguknak sajátítják ki. A lakozás mint az építés tulajdonképpeni értelme feledésbe merül.

Ez az esemény elsőre úgy néz ki, mintha pusztán szavak jelentésváltozásainak folyamata lenne. De benne igazából mégis valami döntő rejlik, tudni illik az, hogy a lakozás nem úgy jelenik meg, mint az ember léte, a lakozást egyáltalán nem gondoljuk többé emberi létünk alapvonásának.

Az, hogy a nyelv az építeni szó tulajdonképpeni jelentését mintegy visszavonja, mégis ezen jelentések eredetiségét bizonyítja; mert a nyelv alapvető szavainál könnyen feledésbe merül a tulajdonképpeni mondott, a felszínesen vélt javára. E folyamat titkát még alig gondolta végig az

¹ bauen = építeni

² Nachbar = szomszéd

³ Nachgebauer = közelben építő

⁴ Ezek mind a német bauen = építeni szóval rokon szavak.

⁵ létige

⁶ a régi német építeni szó

⁷ németül

⁸ Ackerbau = földművelés

⁹ wohnen = lakni, a "Gewohnte" az előbbi képzésévei megalkotott melléknévi igenév = megszokott

ember. A nyelv megvonja az embertől az egyszerű és fenséges beszédet. De ettől nem némul el ezáltal eredeti üzenete, csak hallgat. De ha mégis meghalljuk, amit a nyelv az építeni szóval mond, akkor háromféle mondanivalót érthetünk meg:

1. Az építés tulajdonképpen lakozás.
2. A lakozás az a mód, ahogy a halandók a földön vannak.
3. Az építés, mint lakozás olyan építéssé bontakozik ki, amely ápol, ti. a növekedést - és olyan építéssé, amely építményeket hoz létre.

Ha átgondoljuk ezt a háromféleséget, egy célzást értünk meg és megjegyezzük a következőket: ameddig nem vagyunk tudatában annak, hogy minden építés már önmagában lakozás, még fel sem tudjuk helyesen tenni a kérdést, még kevésbé tárgyilagosan eldönteni, hogy mit jelent valójában az építmények építése. Nem azért lakunk, mert építettünk, hanem építünk és építettünk, amennyiben lakozunk, ami azt jelenti, amennyiben lakozóként létezzünk. Mégis miben áll a lakozás lényege? Figyeljünk oda még egyszer a nyelv útmutatására: az ózsász „wunon”, a gót „wunian”¹⁰ épp úgy, mint a régi építeni szó a maradást, a valahol való tartózkodást jelentette. Azonban a gót „wunian” világosabban beszél arról, hogy hogyan is értendő ez a maradás. A wunian azt jelenti: elégedettnek lenni, békében lenni, megbékélni, abban megmaradni. A béke (Friede) a szabad ég alattit (Freie), a szabadot (Frye) jelzi, és a szabad azt jelenti, hogy védve a károktól és a fenyegetettségtől, védetten... azaz megóvva. A „freien”¹¹ tulajdonképpen a kímélő megóvást jelenti. A kímélő megóvás maga nemcsak abban áll, hogy a megóvottnak nem teszünk rosszat. A tulajdonképpeni megóvás valami pozitív, és akkor történik, ha valamit saját lényegébe különösképpen visszamentünk, azt a megóvni szó értelmében: körülkerítjük. Lakni, megbékélve lenni azt jelenti: körülkerítve maradni a szabadban, ami azt jelenti a megszabadulásban, amely mindent saját lényegében megóv. Éppen ez az óvás a lakozás alapvonása. A lakozást teljes terjedelmében ez hatja át. Mindez kiviláglik, amint arra gondolunk, hogy a lakozáson az emberlét alapul, mégpedig a halandók földön való tartózkodásának értelmében.

Mégis ez „a földön” egyúttal azt is jelenti: „az ég alatt”. Mindkettő azt is jelenti „az isteni előtt maradni” és magába foglalja „az emberek együtteséhez való tartozást”. Egy őseredeti egységben ez a négy: föld és ég, az isteni és a halandó egybetartozik.

A föld a szolgálva hordozó, a virágzó gyümölcshozó, beleér az ásványokba és a vizekbe, fölemelkedik a növényekbe és az állatokba. Ha földet mondunk, hozzágondoljuk a másik hármat is, de mégsem gondoljuk el a négy egységét.

Az ég a nap ívelő pályája, a változékonyságon keringő hold, az égbolt váltakozó fényessége, az évszakok és változásaik, a nappal ragyogása és az alkony, az ég sötétje és szikrázása, az időjárás melege és zordsága, a felhővonulás és az éter kéklő mélysége. Ha eget mondunk a másik háromra is gondolunk, mégsem gondoljuk el a négy egységét.

Az isteniek az istenség jelt adó követői. Szent működésükben jelenik meg az Isten a maga jelenvalóságában, vagy vonul vissza rejtettségébe. Ha istenit mondunk, hozzágondoljuk a másik hármat, mégsem gondoljuk el a négy egységét.

¹⁰ Ezek a wohnen = lakni szó alakváltozásai

¹¹ freien = megszabadítani, megmenteni

A halandók az emberek. Azért hívják halandóknak őket, mert halni képesek. Meghalni annyit jelent, mint a halált mint halált birtokolni. Csak az ember hal meg, mégpedig ameddig a földön, az ég alatt, az isteni előtt marad. Ha a halandókról beszélünk, máris hozzágondoljuk a másik hármát, mégsem gondoljuk el a négy egységét.

Mindezek egységét nevezzük a négyességnek. A halandók a négyességben léteznek, amennyiben laknak. A lakozás alapvonása, viszont a megóvás. A halandók olyan módon laknak, hogy a négyességet saját lényegében megóvják. Ennek megfelelően a lakozva megóvás négyféle.

A halandók annyiban laknak, amennyiben a földet (meg) mentik - a szót a régi értelmében véve, ahogy még Lessing ismerte. A megmentés nemcsak a veszély karmai közül ragad ki, a megmentés tulajdonképpen azt jelenti, hogy valamit a saját lényegében szabadon hagyunk. A földet megmenteni több, mint kiaknázni azt, vagy fáradozni vele. A föld megmentése nem a föld legyőzése és nem a föld meghódítása, melyet már csak egy lépés választ el végtelen kizsákmányolásától.

A halandók annyiban laknak, amennyiben az eget, mint eget fogadják el. Meghagyják a nap és a hold járását, a csillagok pályáját, elfogadják az évszakok áldásait és viszontagságait, nem teszik az éjszakát nappallá és a nappalt hajszolt nyugtalansággá.

A halandók annyiban laknak, amennyiben az istenieket, mint isteneket várják. A nem reméltet reménykedve szegeznek velük szembe. Megérkezésük jeleire várnak és nem értik félre hiányuk jegyeit. Nem csinálnak maguknak isteneket, és bálványok szolgálatára nem törekednek. A bajban a megvont gyógyulásra várnak.

A halandók annyiban laknak, amennyiben saját lényük, vagyis az, hogy a halált, mint halált bírják, megszokott képességüké válik, ami által jó halállá lesz. A halandóknak a halál lényegéhez eljutni egyáltalán nem jelenti azt, hogy a halált mint üres célt tételezzük fel, és azt sem, hogy a lakozást a végre való vak rámeredéssel elkomorítjuk.

A föld megmentésében, az ég elfogadásában, az isteni várásában, a halandó vezetésében valósul meg a lakozás, mint a négyesség négyféle megóvása. Megóvni annyit tesz, mint a négyességet a maga lényegében megoltalmazni. Amit megoltalmazunk, annak elrejtve kell maradnia. Hogyan őrzi meg a lakozás, mikor a négyességet óvja, annak lényegét? Hogyan viszik végbe a halandók a lakozást mint megóvást? A halandók erre soha képesek nem lennének, ha a lakozás csupán a földi, az ég alatti, az isten előtti, a halandókkal való tartózkodás lenne. A lakozás már eleve sokkal inkább mindig a dolgoknál való tartózkodás. A lakozás, mint megóvás ott őrzi meg a négyességet, ahol a halandók tartózkodnak: a dolgokban.

A dolgoknál való tartózkodás azonban mint valami ötödik nem csak úgy ráakaszódik a megóvás korábban megnevezett négyféleségéhez. Éppen ellenkezőleg: a dolgoknál való tartózkodás az egyedüli mód, ahogy a négyféle tartózkodás a négyességben mindenkoron beteljesedik. A lakozás óvja a négyességet, amennyiben annak lényegét átviszi a dolgokba. Csak hát a dolgok maguk, csak akkor őrzi magukban a négyességet, ha ők maguk, mint dolgok a lényegükhöz juthatnak. Hogyan történik mindez? Azáltal, hogy a halandók a növekedésre képes dolgokat gondozzák és ápolják, s hogy azokat a dolgokat, amelyek nem növekednek maguk létesítik. Az

ápolás és a létesítés a szorosabb értelemben vett építés maga. A lakozás amennyiben a négyességet a dolgokba átveszi megóvjá, mint ez a megőrzés egy építés. Ezáltal eljutottunk a második kérdés útjára:

MENNYIBEN TARTOZIK AZ ÉPÍTÉS A LAKOZÁSHOZ?

A válasz erre a kérdésre egyben megmagyarázza, hogy tulajdonképpen mi a lakozás lényege felől átgondolt építés. Korlátozzuk vizsgálódásainkat az olyan értelemben vett építésre, amely a dolgok létesítésére vonatkozik, és azt kérdezzük: mi is egy épített dolog? Megfontolásaink számára szolgáljon példaként egy híd.

A híd „könnyedén és erőteljesen” lebeg a folyó felett. Nemcsak a már meglévő partokat köti össze. Akkor válnak először partokká a partok, amikor a hidat átvezetik. A híd teszi őket különösképpen egymással szembenivé. A másik oldal a híd által válik átellenessé. A partok sem úgy húzódnak már végig a folyó mentén, mint a szárazföld esetleges határterületei. A híd a partokkal mind az egyik oldali mind a másik oldali partvidéket a folyóhoz vonzza. A híd egymással kölcsönösen szomszédossá teszi a folyót, a partot és a tájat. A híd egybegyűjti a földfelszínt, mint tájat a folyó körül. Így kíséri őket a mezőkön át. A folyóágyban nyugvó hídpillérek hordozzák a lendülő íveket, amelyek az áramló víznek nyitnak utat. Folyják bár a folyó nyugodtan és frissen tova, rohanjon bár az ég csatornáiból kiömlő víz dagadó hullámokban zivatar idején vagy hóolvadáskor a támpillérek körül, a híd kész arra, hogy az égi időjárást és annak váltakozásait elhordozza. Még ott is, ahol a híd a folyó áramlását befedi, az égnek tartja áramlatait azáltal, hogy pillanatokra az ívállásokba tereli őket, és aztán újra szabadon engedi. A híd folyini hagyja a folyót és egyúttal lehetővé teszi a halandók útját, hogy országról országra menjenek és utazzanak. A hidak sokféleképpen kísérek minket. A városi híd a várkerületből a dómterre vezet, a mezőváros folyóhídja teherautókat és lovas kocsikat visz át a környező falvakba. A régi kőhíd, rejtőzködő patak fölötti íve, az aratókocsik számára biztosítja az utat a mezőről a faluba, s hordja a farakományokat a földútról az autóútra. Az autópályahíd a számolgotató és a lehető leggyorsabb forgalmat bonyolító távolsági úthálózatba feszül. Mindenkör és ugyanakkor mégis másféleképpen kíséri el a híd ide, vagy oda, az ember tétova vagy éppen rohanó útját. Azért, hogy a másik partra érjen és legvégül, hogy mint halandó a túlsó partra jusson. A híd egyszer magas, másszor alacsonyhajlású ívekkel hidalja át a folyót vagy a szakadékot. Vajon a hídpálya átívelésében a halandók felfigyelnek-e rá vagy éppen elfelejtik, hogy úton vannak az utolsó híd felé, alapvetően arra törekszenek e, hogy alantasságaikon és szerencsétlenségeiken túl lépjenek, hogy önmagukat az isteni üdvösség elé vigyék. A híd *összegyűjti* mint egy az isteni elé átlendítő átjáró. Legyen bár jelenléte valóságosnak gondolt és láthatóvá tetten meghálált, ahogy a hídszentek alakjaiban ez megvan, vagy éppen háttérbe szorított és elfelejtett.

A híd *összegyűjti* a maga módján a földet és az eget, az istenit és a halandót.

Az egybe gyűjtés nyelvünk egy régi szava szerint így hangzik: „thing”¹². A híd - mégpedig úgy, mint a négyesség itt leírt összegyűjtője - egy dolog. Persze azt gondoljuk, hogy a híd először is, és ténylegesen pusztán híd. Utólag és esetenként még sokfélétt ki is fejezhet. Mint ilyen kifejeződés azután szimbólummá lehet, például mindannak szimbóluma, amit az előbb

¹² dolog (régiesen)

említettünk. A híd magában, ha igazán egy híd sohasem először csak egy híd és csak híd és csak utólag szimbólum. És ugyanennyire nem egy előzetes szimbólum abban az értelemben, hogy valamit kifejezésre juttat, ami szigorúan véve nem tartozik hozzá. Ha a hidat szigorúan vesszük, akkor sohasem mutatkozik, mint kifejezés. A híd egy dolog és csak az. Csak? Mint ez a dolog összegyűjti a négyességet.

Gondolkodásunk nyilvánvalóan rég rászokott arra, hogy egy dolog lényegét túl leszűkítetten értelmezze. Ennek az európai gondolkodás folyamatában az lett a következménye, hogy az ember a dolgot, mint egy ismeretlen x -et képzelel el, amely észlelhető tulajdonságokkal bír. Ebből a szempontból, nyilván mindaz, ami még ennek a dolognak összegyűjtő lényegéhez tartozik, úgy jeleneik meg számunkra mint valami utólagosan hozzágondolt kiegészítés. Mindazonáltal a híd sosem lenne pusztán híd, ha nem lenne egy dolog.

A híd nyilvánvalóan egy *sajátos módon* létező dolog; mert oly módon gyűjti össze a négyességet, hogy annak egy helyszínt biztosít. Azonban csak az képes egy helyszínt berendezni, ami maga is hely. A hidat megelőzően még nincs jelen. Bár mielőtt a híd állna a folyó mentén sok pont van, amit valami elfoglalhatna. Egyik közülük helyé válik, mégpedig a híd által. Így hát nem a híd kerül először egy helyre, hogy ott álljon, hanem először a híd által létesül a hely. A híd maga egy dolog, összegyűjti a négyességet, mégpedig oly módon, hogy a négyesség számára egy helyszínt tesz lehetővé. Ez a helyszín határozza meg a tereket és utakat, amelyek által egy tér berendezésre kerül.

Mindig a dolgok, melyek ilyen módon helyek, teszik a tereket eleve lehetővé. Azt, hogy a „tér” szó mit jelent, azt régi jelentése mondja meg. A Raum (tér), Rum szó a település vagy tábor számára szabaddá tett teresedést jelenti. A tér egy berendezett, szabaddá tett valami, mégpedig egy határon – görögül „perasz” (eredetileg görög betűvel) - belül. A határ nem az, ahol valami véget ér, hanem, ahogy ezt a görögök tudták, a határ az, amelynél valaminek a léte kezdetét veszi. Ezért jelenti az „oriszmosz” (edetileg görög betűvel írva) fogalom, azt hogy határ. A tér lényegében a berendezett, a határai közé rögzített. A berendezett mindig is egy hely által, azaz egy a híd módján létező dolog által válik lehetővé és illeszkedik egybe azaz kerül összegyűjtésre. Következésképpen a terek létüket a helyekből és nem „a tér”-ből nyerik.

Nevezzük most előljáróban azokat a dolgokat, amelyek helyekként egy helyszínt tesznek lehetővé, építményeknek! Nevezzük azért így őket, mert az építés-művelés létesítő válfaja által jönnek létre. Ámde, hogy milyennek kell ennek a létrehozásnak, azaz az építésnek lennie, azt akkor tapasztaljuk meg, ha előbb elgondoljuk annak a dolognak a lényegét, melynek előállítására az építést mint létrehozást igényli. Ezek a dolgok helyek, amelyek a négyesség számára helyszíntül szolgálnak, amely helyszín mindenkor egy teret rendez be. E helyként létező dolgok lényegén nyugszik hely és tér vonatkozása, s egyúttal a helynek az ott tartózkodó emberrel való kapcsolata. Ezért kíséreljük meg most ezen építményeknek nevezett dolgok lényegét azáltal megvilágítani, hogy a következőket röviden végiggondoljuk.

Elsőként: milyen kapcsolatban áll hely és tér? És másodjára: milyen az ember és tér viszonya?

A híd egy hely. Mint ilyen dolog létrehoz egy teret, amelybe a föld és az ég, az isteniek és a halandók bebocsátatnak. A híd általlétrehívott tér a hídhoz képest különféle teresedéseket, a hídhoz közeliakat és távoliakat tartalmaz. De ezek a teresedések most már mint pusztai helyszínek is tételezhetők, amelyek között lemérhető távolság áll fenn, egy távolság, görögül „sztadion”

(eredeti görög betűkkel) van benne elhelyezve, mégpedig puszta helyszínek segítségével. Egy ilyen, helyszínek által berendezett tér, egy sajátos tér. Mint távolság, mint stadion az, amit ugyanez a stadion szó latinul jelent, egy "spatium" -ot, azaz egy térköz. Így válhat az emberek és dolgok közti közelség és távolság a köztes tér puszta távolságaivá, térközeivé. Egy térben amely csakis spatium-ként mutatkozik meg, most már a híd csupán mint egy adott helyszínen lévő puszta valami jelenik meg, amely helyszínt bármikor valami más elfoglalhat, vagy egy egyszerű jelzés helyettesíthet.

Sőt mi több a köztes térként felfogott térből kifejlődhet a magasság, szélesség és mélység puszta mértékként való felfogása is. Ezt az így elvonatkoztatott, latinul absractum-ot, mint a három dimenzió tiszta halmazszerűségét képzeljük el. Ami ezt a halmazszerűséget mégis elrendezi, azt már nem az egymástól mért távolságok határozzák meg, az többé nem spatium, hanem már csak extensio - kiterjedés.

A tér mint extensio még egyszer elvonatkoztatható, átváltható tudniillik analitikus algebrai relációkra. Amit most már ezek lehetővé tesznek, az megengedi a tetszésszerű sokdimenziós halmazok tisztán matematikai konstrukcióját. Az ily módon matematikailag berendezett hívhatjuk "a tér" -nek. Azonban "a tér" ebben az értelemben azonban nem tartalmaz tereket és teresedéseket. Nem találunk benne sohasem helyeket, azaz a híd módján létező dolgokat. Éppen ellenkezőleg azokban a terekben, amelyeket helyek rendeznek be, helyezkedik el a tér, mint térköz, és megint csak ezekben a tér mint tiszta kiterjedés. A spatium és az extensio mindig biztosítják annak lehetőségét, hogy a dolgokat és azt, amit ezek berendeznek, mérhető távolságok, szakaszok és irányok szerint felmérjük és a méreteket számokra váltsuk. Semmi esetre sem tekinthetők a méret-számok és ezek dimenziói, csak azért, mert minden kiterjedéssel rendelkezőre általánosan alkalmazhatók, egyúttal a matematika segítségével felmérhető terek és helyek lényegi alapjainak. Azt, hogy mindeközben a modern fizika milyen mértékben kényszerül arra, hogy a kozmikus tér térbeli közegét mint olyan egységes mezőt képzelje el, amely a tömegek, mint dinamikus központok által meghatározott, azt most itt nem tárgyaljuk. Azokat a tereket, amelyeket mindennapjainkban bejárunk, helyek rendezik be; olyanok, amelyeknek a léte építmények módján létező dolgokon nyugszik. Ha figyelembe vesszük a hely és a terek a terek és a „tér” között fennálló ilyenfajta kapcsolatokat, kiindulási alapot nyerünk az ember és a tér viszonyának mérlegeléséhez.

Ha emberről és térről folyik a szó, mindig úgy hangzik, mintha az ember az egyik oldalon, a tér pedig a másik oldalon állna. A tér azonban nem áll szemben az emberrel. Nem valami külső tárgy és nem is valami belső élmény. Nem úgy van, hogy vannak emberek és ezen kívül a tér; mert ha „embert” mondok, és ezzel a szóval azt jelölöm, aki emberi módon létezik, azaz lakozik, akkor az „ember” névvel egyúttal a négyességben, azaz a dolgoknál való időzést is néven nevezem. Akkor is, ha olyan dolgokhoz viszonyulunk, amelyek nincsenek megfogható közelségben, maguknál a dolgoknál tartózkodunk. A távoli dolgokat nem egyszerűen - ahogy tanítják - bensőleg képzeljük el, úgy, hogy mintegy a távoli dolgok pótlékaként bensőkben és fejünkben puszta elképzelések peregnek le. Ha mi most - mindannyian - innen kiindulva a heidelbergi öreg hídra gondolunk, akkor ez a rá gondolás nem pusztán élmény az itt jelenlévő személyekben, hanem sokkal inkább a nevezett hídra vonatkozó gondolataink lényegéhez tartozik, hogy ez a gondolat maga az ehhez a helyhez tartozó távolságot kiállja. Innen kiindulva, annál a hídnál vagyunk és nem egy tudatunkban lévő emlékezés tárgyánál.

Sőt: innen kiindulva képesek vagyunk ahhoz a hídhöz és mindahhoz, amit magában foglal sokkal közelebb lenni, mint az, aki naponta közömbös folyami átkelőhelyként használja. A terek és velük „a” tér a halandók itt tartózkodásában folyton-folyvást benne foglaltatik. A terek azáltal nyílnak meg, hogy az emberi lakozásba bebocsátatást nyernek. A halandók léteznek, azaz a tereket, a dolgoknál és a helyeknél való időzésük alapján lakva viselik el. És csakis azért, mert a halandók lényegüknek megfelelően tereket viselnek el, csakis ezért képesek tereken átmenni. Ugyanis járás közben sem adjuk föl ezt az elviselést. Inkább folyton úgy megyünk keresztül tereken, hogy eközben még el is viseljük őket, amennyiben állandóan közelebbi vagy távolabbi helyeken időzünk eközben. Ha e terem kijáratához megyek, már ott is vagyok, és egyáltalán nem is tudnék odamenni, ha nem lennék olyan, hogy már ott vagyok. Soha nem vagyok csak itt, mint ez a kapszulába zárt test, hanem ott vagyok, azaz már a teret elviselve, és csak így mehetek rajta keresztül.

Még ha „önmagukba húzódnak vissza” a halandók, akkor sem adják föl a négyességhez való tartozást. Ha - úgymond magunkra eszmélünk, akkor is a dolgok felől találunk magunkra, anélkül hogy a dolgoknál való tartózkodást valaha föladnánk. Még a dolgokkal való kapcsolat elvesztése - amely depressziós állapotban fellép - sem volna lehetséges, ha nem maradna ez az állapot is az, ami mint emberi létezik, azaz egyfajta tartózkodás a dolgoknál. Csak akkor, ha az otlét emberi mivoltunkat meghatározza, csak akkor lehetséges, hogy a dolgok, melyeknél időzünk, nem szólítanak meg és semmi közünk sincs hozzájuk.

Az emberek viszonya a helyekhez és a helyeken keresztül a térhez, a lakozáson nyugszik. Ember és tér viszonya nem más, mint a lényegileg elgondolt lakozás.

Ha a megkísérelt módon elgondolkozunk a hely és tér kapcsolatán, és egyben ember és tér viszonyán is, akkor világossá válik azon dolgok lényege, amelyeket építményeknek nevezünk.

A híd ilyen módon létező dolog. A hely a föld és az ég, az isteni és a halandó egyszerűségét egy helyszínnek engedi át, amennyiben a helyszínt terekként rendezi el. A hely a négyességet kétféle módon rendezi be. A hely lehetővé teszi a négyességet és a hely elrendezi a négyességet. Mindkettő, ti. a berendezés, mint odaengedés, és a berendezés, mint elrendezés összetartozik. Mint a kétféle módon berendező, a hely a négyesség oltalmazója védője, vagy ahogy ugyanez a szó mondja: egy „Huis”¹³, egy ház. Az ilyen helyek módján létező dolgok az ember tartózkodása számára nyújtanak hajlékot. Az ilyen dolgok hajlékok, bár nem szükségszerűen lakások a szó szoros értelmében.

Az építés ilyen dolgok létrehozása. Az építés lényege alapul arra, hogy ezen dolgok természetének megfelelően. Ezek a dolgok helyek, melyek tereket tesznek lehetővé. Mivel helyeket hoz létre, ezért az építés terek alapítása és egymáshoz illesztése. Mivel pedig az építés helyeket hoz létre, tereinek összeillesztése révén a tér szükségképpen mint spatium, és az építmények dologszerű szerkezete révén mint extensio áll elő. Az építés egymaga sohasem formálja „a” teret. Sem közvetlenül, sem közvetve. Mindazonáltal az építés, mivel dolgokat, mint helyeket hoz létre, a terek lényegéhez, és „a” tér lényegi eredetéhez mindenféle geometriánál és matematikánál közelebb áll. Az építés helyeket hív létre, amelyek a négyesség számára egy adott helyszínt berendeznek. Abból az egy-szerűségből, ahol föld és ég, isteniek és halandók

¹³ Huis = ház, régiesen

egymáshoz tartoznak, nyeri az építés az útmutatást ahhoz, hogy helyeket létesítsen. A négyességből veszi a mértéket az építés a terek mindenfajta felméréséhez és kiméréséhez, amely tereket mindenkor az alapított helyek rendezik be. Az építmények megőrzik a négyességet. Az építmények dolgok, amelyek a maguk módján a négyességet oltalmazzák. A négyességet oltalmazni, a földet megmenteni, az eget befogadni, az istenit várni, a halandót útján kísérni, ez a négyféle oltalmazás a lakozás egyszerű lényege. Így hát az igazi építmények a lakozás lényegét formálják meg és hajlékot biztosítanak számára.

Az így jellemzett építés, kitűnő lakoztatás. Ha ez valójában megvalósul, akkor az építés már meg is felelt a négyesség útmutatásának. Ezen a megegyezésen alapul minden tervezés, ami aztán felnyitja a megillető területeket az alaprajzi vázlatok számára.

Amint megpróbáljuk a létesítendő építményt a lakoztatás szempontjából elgondolni, világosabban megértjük, hogy min alapszik az a létrehozás, amely mint építés megy végbe. A létrehozást általában olyan tevékenységnek tekintjük, amely teljesítményének következménye az eredmény, a kész épület. Elképzelhetjük a létrehozást így is: az ember belekezd valami helyes dologba, de lényegére mégsem talál soha mert az idehozás az, ami előállít. Az építés ugyanis ide hozza a négyességet egy dologba, a hídba, és előállítja a dolgot mint helyet a már jelenlévőben, amit viszont most először ez a hely rendez be.

A görög szó a létrehozásra a „tikto” (görög betűkkel). Ennek az igének a tec szógyökéhez tartozik a „techné” (görög betűkkel) szó, a technika. Ez a görögök számára nem jelent sem művészetet, sem kézművességet, hanem: valamit, mint ezt vagy azt, így vagy másképpen a már jelenlévőben megjeleníteni. A görögök a „technét” (görög betűkkel), azaz a létrehozást a megjelenítés oldaláról gondolják el. Az így elgondolt „techné” (görög betűkkel) régóta rejtőzködik az architektúra tektonikusságában. Újabban még döntőbb módon rejtőzik el az erőgépek technikájában. Azonban az építve létrehozás nem gondolható el kielégítő módon sem az építőművészetből sem az építőmérnöki tevékenységből, sem a kettő egyszerű összeházasításából. Az építő létrehozás akkor sem lenne a megfelelő módon meghatározva, ha az őseredeti görög „techné” (görög betűkkel) értelmében csakis mint megjelenítést gondolnánk el, mely egy létrehozottat, mint jelenlevőt a már megjelentben helyez el.

Az építés lényege a lakozás lehetővé tétele. Az építés lényegi véghezvitele a helyek létesítése, azok tereinek összefűzése révén. Csak, ha a lakozásra képesek vagyunk, akkor tudunk építeni. Gondoljunk egy ideig egy Fekete erdőbeli tanyára, amelyet kétszáz évvel ezelőtt még a paraszti lakozás épített. Itt az hozta létre a házat, hogy a dolgokba a földet és az eget, az istenit és a halandót képesek voltak beengedni. Ez helyezte a tanyát a szélvédett hegyoldalba, délnek tájolva a hegyi rétek közé, a forrás közelébe. Ez adta neki a messzire kinyúló zsindeletet, amely a megfelelő szögben a hóterhet hordja és mélyen lenyúlva védi a szobákat a hosszú téli éjszakák viharaitól. Ez nem felejtette ki a közös asztal mögül a házi oltárt. Ez rendezte el a szobában a gyermekágy és a halálfa, így hívják ott a koporsót, szent helyeit, ezáltal rajzolva elő a különböző életkorok számára a folyamatok időbeli lefolyását. A kézi munka amely még a lakozásból eredt, amely szerszámait és állványait még, mint dolgokat használta, az építette a tanyát.

Csak, ha a lakozásra képesek vagyunk, csak akkor tudunk építeni. A Fekete-erdei tanyára való utalás semmi esetre sem jelenti azt, hogy ennek a tanyának az építéséhez kellene vagy tudnánk

visszatérni, hanem szemlélteti egy, már volt, lakozáson, hogy hogyan volt lehetett volt azt megépíteni.

Csakhogy a lakozás a lét alaptulajdonsága, mely a halandókat meghatározza. Talán annak kísérletével, hogy az építésnek és a lakozásnak utána gondoljunk, Talán most miután megpróbáltunk az építésen valamivel világosabban fény derül arra, hogy az építés a lakozáshoz tartozik, és arra is, hogy miként származik belőle lényege. Már az is elegendő lenne, ha a lakozás és az építés kérdésessé válna, és ezáltal a figyelemre méltó maradna.

De azt, hogy a gondolkodás maga ugyanabban az értelemben mint az építés, csak más módon, a lakozáshoz hozzátartozik, a következő gondolatmenet bizonyítja.

Építés és gondolkodás mindkettő a maga módján, elkerülhetetlen a lakozás számára. A lakozás hoz azonban egyik sem elegendő, ha csak a magáét tartja szem előtt, ahelyett, hogy hallgatna a másokra. Erre akkor képesek, ha mindketten, az építés és a gondolkodás a lakozáshoz tartozik, saját határaikon belül maradnak és tudják, hogy az egyik éppúgy, mint a másik a hosszú tapasztalat és a folytonos gyakorlat műhelyéből ered.

Kísérletet teszünk arra, hogy a lakozás lényegén elgondolkozzunk. A következő lépés ezen az úton az a kérdés lenne: hogyan is állunk alakozással a mi kedvezőtlen időnkben. Mindenütt és joggal lakáshiányról beszélnek. Nemcsak beszélnek, hanem tesznek is ellene. Megkísérik a hiányt lakások létrehozásával, a lakásépítés támogatásával, az egész építési folyamat megtervezésével kiküszöbölni. Bármilyen kemény és keserű, hátrányos és fenyegető is a lakáshiány, a tulajdonképpeni lakásínség nem elsősorban a hiányzó lakások miatt van. A tulajdonképpeni lakásínség régebbi, mint a világháborúk és a rombolások, régebbi mint a föld népességének növekedése, és az ipari munkásság helyzete. A tulajdonképpeni lakásínség abban rejlik, hogy a halandóknak a lakozás lényegét mindig és újra meg kell keresniük, hogy először meg kell tanulniuk a lakozást. Mi lenne, ha az ember otthontalansága abban állna, hogy az ember a tulajdonképpeni lakásínséget még egyáltalán nem mint az ínséget gondolja át? Mihelyt az ember mégis átgondolja az otthontalanságot, már nem is nyomorúság az többé. Ez az, ami komolyan megfontolva és megőrizve az egyetlen biztatás, ami a halandókat a lakozásra *felszólítja*.

Hogyan másképpen felelhetnének meg a halandók ennek az igénynek, mint azáltal, hogy saját részükről megkísérik a lakozást önnön lényegének teljességére juttatni? Akkor teljesítik ezt, ha a lakozásból építenek, és a lakozásért gondolkodnak.

Fordította: Schneller István

Forrás: Schneller István: Az építészeti tér minőségi dimenziói, Librarius, 2002, 257-270